

Д. В. Бараненко, здобувач

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ ЗА НОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У статті схарактеризовано ознаки спеціального суб'єкта злочину, визначено їх вплив на кваліфікацію злочинного діяння та вплив на міру покарання. Пропонується класифікація ознак спеціального суб'єкта злочину за диспозиціями статей нового КК України.

Ключові слова: спеціальний суб'єкт злочину, ознаки спеціального суб'єкта злочину, класифікація, службова особа, повторність, співучасть.

Кримінальний кодекс України 1960 року визначення спеціального суб'єкта злочину не містив — його знаходили в доктрині вітчизняного кримінального права. Питання спеціального суб'єкта злочину розроблялось та аналізувалося юристами як у загальному, так і в спеціальному плані. [Див. наприклад 4; 5; 6]. У зв'язку з прийняттям та становленням нового кримінального законодавства України до цієї проблеми варто повернутися.

Так, загальні ознаки суб'єкта злочину властиві усім без винятку складам злочинів, тому законодавець у статтях Особливої частини їх не називає, а фіксує, так би мовити, “за дужками” та закріплює в частині 1 статті 18 Загальної частини КК України у розділі IV “Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)”. Значна кількість диспозицій конкретних статей Особливої частини КК України, крім обов'язкових ознак (фізична особа, осудність, досягнення віку кримінальної відповідальності), передбачає й інші ознаки суб'єкта злочину. У юридичній літературі *суб'єкт злочину, що характеризується додатковими, особливими, лише йому притаманними властивостями, іменується спеціальним суб'єктом злочину. Склади злочинів, в яких передбачена відповідальність таких осіб, називаються складами зі спеціальним суб'єктом злочину* [7, 7-8].

Новий КК України містить більш 60 % відомих складів із спеціальним суб'єктом злочину, на відміну від колишнього КК України (40 % таких складів). Слід зазначити, що раніше щодо питомої кількості складів зі спеціальним суб'єктом злочину в Особливій частині колишнього КК України думки дослідників не збігалися, бо за різними критеріями оцінювалися ознаки, що характеризують суб'єкт як спеціальний. Однак, безсумнівне збільшення визначення загальної кількості диспозицій із спеціальним суб'єктом злочину, може свідчити, на наш погляд, про тенденцію до економії карної репресії. Адже наявність норм, які стосуються більш вузького кола суб'єктів, дозволяє вибірково застосовувати кримінальний закон, притягати до кримінальної відповідальності осіб, діяння яких становлять порівняно велику суспільну небезпеку.

У юридичній літературі відомо, що фіксація у кримінальному законі поняття *спеціальний суб'єкт злочину*, обумовлена специфікою окремих видів злочинів, вчинення яких можливе лише у зв'язку з чітко визначеною діяльністю людей, з виконанням окремих обов'язків, покладених на них нормативними актами. Тому, встановлюючи кримінальну відповідальність за деякі злочини, законодавець, на

відміну від усіх інших злочинів, передбачає в цьому законі суб'єктом не будь-яку людину, здатну скоїти злочин, а лише людину, яка у відповідності до закону має особливі властивості чи ознаки [5, 259]. Це визначення недостатньо відбивало сутність спеціального суб'єкта злочину, тому що в ньому підкреслюються тільки дві сторони поняття; але на подальших етапах розвитку кримінального права в Радянській державі його було доповнено. Надалі ознаки, що характеризують спеціальний суб'єкт, акумулювалися доктриною кримінального права в різних узагальнюючих формулах, котрі хоча й пропонувалися законодавцю, все-таки свого закріплення в Кримінальному кодексі не знаходили.

Нове кримінальне законодавство України не тільки внесло зміни у визначення спеціального суб'єкта злочину, істотно їх розширивши у порівнянні з колишнім законодавством, але і законодавчо зафіксувало це поняття. У ч. 2 ст. 18 КК України закріплене законодавче визначення спеціального суб'єкта злочину. Відповідно до частини 2 ст. 18 КК України: “*Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа*” [2, 444]. Отже, спеціальним суб'єктом злочину визнається фізична осудна особа, винна у вчиненні кримінально карного діяння, склад якого в обов'язковому порядку передбачає наявність тих чи інших ознак, що характеризують його виконавця.

Ознаки спеціального суб'єкта злочину виявляють та відбивають різноманітні особливості особи, яка вчинила злочин, характеризуючи особистість; і ці властивості підкреслюються законодавцем у конкретних складах. Вони настільки істотні, що їхня наявність, з точки зору кримінального закону або робить діяння суспільно небезпечним, або різко змінює характер та ступінь суспільної небезпеки.

Отже, можна виділити певні ознаки, що характеризують суб'єкт злочину, і розподілити їх на *три досить обширні групи*:

По-перше, ці ознаки можуть бути *конструктивними*, тобто вони передбачені в диспозиції основного складу злочину; вони є *обов'язковими* ознаками цього злочину. Так, державну зраду може вчинити тільки громадянин України, а зловживання владою або службовим становищем тільки службова особа.

По-друге, різні ознаки, що характеризують суб'єкт злочину, можуть бути *передбачені в різних частинах однієї статті КК України*. Але, якщо ознаки двох складів злочинів збігаються та один з них передбачає менше коло можливих суб'єктів, то застосуванню підлягає саме остання норма.

По-третє, ознаки можуть виступати *факультативними*. Значення факультативних ознак виявляється тоді, коли якісь ознаки, що характеризують суб'єкт, не передбачені в статтях Особливої частини КК. У цьому випадку особливості суб'єкта знаходяться поза рамками складу, вони стосуються характеристики особистості злочинця та можуть відігравати роль *пом'якшуючих* (якщо вони зазначені в ст. 66 КК України) або *обтяжуючих* обставин (якщо вони зазначені в ст. 67 КК України) при призначенні покарання. Наприклад: неповноліття, неодноразовість і рецидив злочинів і т. п. [8, 13].

Дослідниками раніше пропонувалися різні класифікації зазначених властивостей. [Див. наприклад 4; 5]. Проте, у зв'язку з наявністю нового кримінального законодавства України, доцільно серед ознак спеціального суб'єкта виділити найголовніші і класифікувати їх.

Щодо класифікації ознак спеціального суб'єкта злочину можливо застосувати різні принципи. Класифікувати їх, наприклад, в залежності від виду складу злочину, де вони вказані; кількості таких ознак в конкретному складі злочину; методу їх опису та ін. Ми пропонуємо класифікацію ознак спеціального суб'єкта за їх юридичною природою; відповідно до диспозицій статей, де їх зафіксовано. Виходячи з того, що різні частини (пункти) статті Кримінального кодексу України можуть містити *окремі склади злочину з різними ознаками спеціального су-*

б'єкта, при класифікації першою ми ставимо номер частини (пункта), а потім номер статті.

На нашу думку, така класифікація ознак спеціального суб'єкта злочину становить цінність в першу чергу для кримінально-правової теорії, законотворчої діяльності і удосконалення кримінального законодавства. Разом з тим, вона є й орієнтиром при застосуванні кримінального закону на практиці: наприклад, встановленні ознак спеціального суб'єкта, співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом та ін.

Раніше нами вже пропонувалася класифікація ознак спеціального суб'єкта злочину [9, 18-21]. Однак, виходячи з теоретичної і практичної доцільності, вважаємо за можливе внести зміни в названу класифікацію та представити її у вигляді таких таблиць.

1. Правовий статус суб'єкта

Таблиця 1

Правове положення суб'єкта в сфері організаційно-розпорядчої, адміністративно-господарської чи іншої службової діяльності				
Статус службової особи. Виконання особою службових обов'язків. Використання свого службового становища чи зловживання ним	Представник влади	Службова особа, яка займає відповідальне або особливо відповідальне становище	Член виборчої комісії, член комісії з проведення референдуму	Інше службове становище особи
ст. 132, ст. 141, ст. 142, ст. 145, ч.2 ст. 149, ч.2 ст. 157, ч.3 ст. 158, ст. 159, ч.2, ч.3 ст. 160, ч.2 ст. 161, ч.2 ст. 162, ч.2 ст. 163, ч.2 ст. 168, ч.2 ст. 169, ч.2 ст. 171, ст. 173, ч.3 ст. 176, ч.2 ст. 189, ч.2 ст. 191, ст. 207, ст. 208, ч.2 ст. 234, ч.2 ст. 248, ч.2 ст. 256, ч.2 ст. 262, ст. 271, ч.3 ст. 298, ч.2 ст. 308, ч.2 ст. 312, ч.2 ст. 313, ч.2 ст. 320, ст. 340, ч.2 ст. 343, ч.2 ст. 344, ст. 351, ч.1 і ч.2 ст. 364, ст. 365, ст. 366, ст. 367, ч.1 ст. 368, ч.1 ст. 370, ч.1 і ч.3 ст. 382, ч.2 ст. 397	ч.3 ст. 109, ч.2 ст. 110, ч.1 і ч.2 ст. 364, ст. 365, ст. 366, ст. 367, ст. 368, ст. 370	ч.2 і ч.3 ст. 368, ч.2 ст. 382	ч.2 ст. 157, ч.1 і ч.3 ст. 158, ст. 159, ч.2 і ч.3 ст. 160	ст. 172, ст. 173, ст. 175, ст. 184, ст. 205, ст. 207, ст. 208, ст. 210, ст. 211, ст. 212, ст. 214, ст. 218, ст. 219, ст. 220, ст. 221, ст. 222, ст. 223, ст. 230, ст. 238, ст. 271, ст. 351

Таблиця 2

Інше правове становище суб'єкта: в залежності від виду діяльності			
Правове положення особи в системі правоохоронних органів та при здійсненні правосуддя	Правове положення особи в сфері медицини	Правове становище особи в сфері транспорту	Інша професійна чи службова діяльність, наявність визначених обов'язків
ч.3 ст. 364, ч.2 ст. 370, ст. 371, ст. 372, ст. 373, ст. 374, ст. 375, ст. 380, ч.2 ст. 387	ст. 131, ст. 132, ст. 139, ст. 140, ст. 141, ст. 142, ст. 145, ст. 151, ч.2 ст. 168, ч.1 ст. 184, ст. 319, ч.1 ст. 134, ст. 138	ст. 276, ст. 287, ст. 281, ст. 284, ст. 285, ст. 286	ст. 137, ст. 197, ст. 212, ст. 236, ст. 237, ст. 239, ст. 241, ч.1, ч.2 і ч.3 ст. 243, ст. 259, ст. 267, ст. 270, ст. 272, ст. 273, ст. 274, ст. 275, ст. 282, ст. 288, ст. 320, ч.2 ст. 321, ст. 325, ст. 326, ст. 328, ст. 329, ст. 351, ст. 363

Продовження табл. 2

в залежності від суб'єктів правовідносин	
Правове становище особи в сфері сімейно-шлюбних відносин та відносин, які складаються на ґрунті визначеної залежності	Громадянство суб'єкта:
батьки, опікуни, діти ст. 117, ч.2 ст. 135, ст. 148, ч.2 ст. 155, ч.2 ст. 156, ст. 164, ст. 165, ст. 166, ст. 167	громадянин України ст. 111, ст. 208, ст. 335, ст. 336
матеріальна або інша залежність, безпомічний стан особи ч.2 ст. 120, ч.2 ст. 144, ч.2 ст. 149, ст. 154, ч.3 ст. 176	іноземець чи особа без громадянства ст. 114, ч.2 ст. 244
обов'язок піклуватися про особу та наявність можливості надати їй допомогу ч.1 ст. 135, ст. 136, ст. 139	

2. Рецидив злочинів

Таблиця 3

Минула рецидивна злочинна діяльність
Особа, що вчинила злочин повторно: ч.3 ст. 109, ч.2 ст. 110, ч.2 ст. 127, ч.2 ст. 149, ч.2 ст. 152, ч.2 ст. 153, ч.2 ст. 169, ч.2 ст. 176, ч.2 ст. 177, ч.2 ст. 185, ч.2 ст. 186, ч.2 ст. 189, ч.2 ст. 190, ч.3 ст. 191, ч.2 ст. 199, ч.2 ст. 200, ч.2 ст. 205, ч.2 ст. 206, ч.2 ст. 207, ч.2 ст. 208, ч.2 ст. 209, ч.2 ст. 210, ч.2 ст. 211, ч.2 ст. 216, ч.2 ст. 217, ч.2 ст. 222, ч.2 ст. 224, ч.2 ст. 234, ч.2 ст. 238, ч.2 ст. 280, ч.2 ст. 289, ч.2 ст. 292, ч.3 ст. 300, ч.3 ст. 301, ч.2 ст. 305, ч.2 ст. 306, ч.2 ст. 307, ч.2 ст. 308, ч.2 ст. 309, ч.2 ст. 311, ч.2 ст. 312, ч.2 ст. 313, ч.2 ст. 314, ч.2 ст. 315, ч.2 ст. 316, ч.2 ст. 317, ч.2 ст. 318, ч.2 ст. 319, ч.2 ст. 320, ч.2 ст. 323, ч.2 ст. 330, ч.2 ст. 332, ч.2 ст. 334, ч.2 ст. 355, ч.2 ст. 358, ч.2 ст. 359, ч.2 ст. 361, ч.2 ст. 362, ч.2 ст. 369, ч.2 ст. 393, ч.2 ст. 410, ч.2 ст. 446
Особа, що раніше вчинила визначений злочин: п. 13 ч.2 ст. 115, ч.2 ст. 152, ч.2 ст. 153, ч.2 ст. 187, ч.2 ст. 307, ч.2 ст. 308, ч.2 ст. 309, ч.2 ст. 310, ч.2 ст. 313, ч.2 ст. 314, ч.2 ст. 315, ч.2 ст. 316, ч.2 ст. 323, ч.2 ст. 334
Особа, раніше засуджена за вчинення злочину: ч.2 ст. 133, ч.2 ст. 164, ч.2 ст. 165, ч.2 ст. 188, ч.2 ст. 201, ч.2 ст. 203, ч.2 ст. 204, ч.3 ст. 212, ч.2 ст. 213, ч.2 ст. 225, ч.2 ст. 226, ч.3 ст. 228, ч.2 ст. 234, ч.2 ст. 248, ч.2 ст. 249, ч.3 ст. 296, ч.2 ст. 302, ч.2 ст. 310, ч.2
Особа, що відбуває покарання, знаходиться під вартою або в спеціалізованій установі: ст. 389, ч.1, ч.2 і ч. 3 ст. 390, ст. 391, ст. 392, ст. 393, ст. 393
Піднаглядний: ст. 395

3. Правове положення в сфері оборони країни

Таблиця 4

Правове положення особи в сфері оборони країни (ст.ст. 401-435)
Військова службова особа: ч.2 ст. 410, ст. 423, ст. 424
Командир корабля, начальник ввірених йому сил: ст. 427, ст. 428
Військовослужбовець у полоні: ч.1 ст. 431, ч.2 ст. 431

4. Інші ознаки спеціального суб'єкта злочину

Таблиця 5

Біологічні особливості суб'єкта
Наприклад: носій вірусу імунodefіциту; венерично хворий, статева зрілість, повноліття і т. п. ст. 130, ст. 133, ст. 155, ч. 2 ст. 181, ст. 276, ст. 304, ч.2, ч. 3 ст. 307, ч.2 ст. 317, ст. 324, ст. 335, ст. 336

Таблиця 6

Інші категорії суб'єктів
Наприклад, особа, якій майно було ввірено або знаходилося в її віданні – ч. 1 ст. 191; свідок, експерт, перекладач – ст 385; особа, яка здійснює розрахунки з покупцями під час торговельної діяльності або проводить розрахунки з замовниками при наданні їм послуг – ст. 225; особа, яка у відповідному порядку допущена до конфіденційної інформації – ст. 330; військовозобов'язаний – ст. 337

ністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях, незалежно від форм власності. Адміністративно-господарські обов'язки — це повноваження по управлінню або розпорядженню державним, колективним чи приватним майном. До представників влади, належать і працівники державних органів та установ, наділені правом (у межах своєї компетенції) пред'являти вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання фізичними та юридичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості. Крім того, особа вважається *службовою* й тоді, коли вона виконує відповідні функції чи обов'язки тимчасово або за спеціальним повноваженням за умови, що ці обов'язки чи повноваження покладені на неї у встановленому законом порядку правомочним органом або посадовою особою [3, 200].

КК України 2001 року має розділ XVII — “Злочини в сфері службової діяльності”, який містить сім статей: 364 (Зловживання владою або службовим становищем), 365 (Перевищення влади або службових повноважень), 366 (Службове підроблення), 367 (Службова недбалість), 368 (Одержання хабара), 369 (Давання хабара), 370 (Провокація хабара).

Важливо, що сьогодні в теорії та практиці неоднозначно розглядається питання про визнання, наприклад, *службовою особою* власника приватного підприємства. Існує й думка, що власника приватного підприємства не можна визнати *службовою особою*, бо функціями службової особи не може охоплюватися керівництво самим собою [14, 335; 15, 238]. Здається, значною мірою, визначальною буде практика застосування норм, закріплених у чинному КК України. На основі цієї практики, очевидно, варто виробити більш точне визначення *службової особи*, яке і слід було б закріпити у окремому законодавчому акті і яке стане визначальним для юридичної теорії та практики.

Важливою також здається й така ознака *спеціального суб'єкта* як повторність вчинення злочинів, яка: по-перше, виявляє суспільну небезпеку особи, що скоїла злочин, а по-друге — обмежує коло можливих суб'єктів злочину, встановлюючи тим самим відповідальність спеціального суб'єкта злочину [4, 49-50]. Однак, на відміну від КК України 1960 р., чинний КК України не містить поняття *особливо небезпечний рецидивіст*.

Особливої уваги заслуговує також й *співучасть у злочинах із спеціальним суб'єктом*. Це питання привертає увагу вчених тривалий час. Так, наприклад, висловлюється думка, що співучасть у злочинах зі спеціальним або спеціально-конкретним суб'єктами має специфічні особливості, які не можна ігнорувати при розв'язанні питання про визнання можливості співучасті в зазначених злочинах. Ці особливості полягають у тому, що особи, не наділені спеціальними властивостями або ознаками в тому вигляді, як вони змальовані в законі, фактично не здатні виступати в ролі будь-якого співучасника в злочинах із спеціальним суб'єктом [6, 255-260].

Отже, у злочинах із спеціальним суб'єктом фактичними і юридичними виконавцями можуть бути тільки особи, прямо зафіксовані законом. Усі інші особи, які не мають властивостей, зафіксованих у законі, можуть виступати тільки в якості організаторів, підбурювачів, посібників в усіх формах. Слід проте враховувати, що об'єктивна сторона деяких складів злочинів фіксується у законі так, що співвиконавцем частини діянь може бути й особа, що не має всіх необхідних ознак для виконання складу до кінця [16, 184]. Наприклад, зґвалтування (ст. 152 КК) включає в себе статеві зносини з'єднані із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування і т. ін. Тому, якщо, наприклад, у якості основного виконавця виступає чоловік, то співвиконавцем у фізичному насильстві або погрозх його застосування, як складової частини зґвалтування, може виступати й жінка.

Підвищену небезпеку становить співучасть у злочинах, в яких співучасниками виступають особи, наділені тими ж самими властивостями або ознаками, що й ви-

конавці цих злочинів: при цій формі співучасті значно полегшується здійснення спеціального злочину та досягнення злочинного результату [6, 227].

Точне визначення ознак суб'єкта злочину, що характеризують його як спеціальний суб'єкт, повне, досконале та цілісне їх з'ясування має велике значення для точної кваліфікації злочину та призначення законного покарання; зрештою — і становлення нового кримінального законодавства України.

Література

1. Конституція України. Закон України від 28 червня 1996 року № 254/96-ВР // Офіційне видання Верховної Ради України. — К., 1996. — 118 с.
2. Кримінальний кодекс України. Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25-26. — С. 442-528
3. Постанови Пленуму Верховного суду України (1963 — 2000): Офіційне видання: У 2 т. / За загальною редакцією Бойка В. Ф. А. С. К — К., 2000. — Т. 2: III Роз'яснення Пленуму Верховного суду України у кримінальних справах, IV Постанови Пленуму Верховного суду України з організаційних питань. — 424 с.
4. Орымбаев Р. Специальный субъект преступления. — Алма-Ата.: “Наука”, 1977. — 151 с.
5. Устименко В. В. Специальный субъект преступления: Автореф. дис... к-та юрид. наук: 12. 00. 08 / Харьковский юридический институт. — Харьков., 1984. — 16 с.
6. Орлов В. С. Субъект преступления по советскому уголовному праву. — М.: Госюриздат, 1958., С. 96. — 259 с.
7. Устименко В. В. Специальный субъект преступления. — Харьков.: “Вища школа”, 1989. — 104 с.
8. Уголовное право. Общая часть: Учебник / М. И Ковалев, И. Я Козаченко, З. А. Незнамова и др. — М.: Норма-Инфра, 1999. — 503 с.
9. Магарин Н. С., Бараненко Д. В. Субъект преступления по новому уголовному законодательству Украины / Под ред. д-ра юрид. наук, профессора Е. Л. Стрельцова. — Одесса: Астропринт, 2001. — 104 с.
10. Пояснювальна записка до проекту Кримінального кодексу України, підготовленою робочою групою Кабінету Міністрів України // Українське право. — 1997. №2. — С. 127-156.
11. Юридический словарь / Ред.: Братусь С. Н., Казанцев Н. Д. — М.: Юридическая литература, 1953. — 781 с.
12. Юридический энциклопедический словарь / Гл. ред. А. Я Сухарев, Ред. Кол. М. М. Богуславский, М. И. Козырь, Г. М. Миньковский и др. — М.: Советская энциклопедия, 1984. — 415 с.
13. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Ответственные редакторы Шакун В. И. Яценко С. С.: 5-е издание, дополненное. — К.: А. С. К., 1999. — 1088 с.
14. Злочини у сфері підприємництва. Навчальний посібник / За редакцією Хавронюка М. І. — К.: Атіка, 2001. — 608 с.
15. Стрельцов Е. Л. Экономическая преступность в Украине: Курс Лекций. — Одесса.: Бахва, 1997. — 238 с.
16. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина Загальна: Курс лекцій. — К.: Наукова Думка, 1996. — 334 с.

Д. В. Бараненко

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар 24/26, Одесса, 65058, Украина

СПЕЦИАЛЬНЫЙ СУБЪЕКТ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО НОВОМУ УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

РЕЗЮМЕ

Специальный субъект преступления является новой категорией в Уголовном кодексе Украины. От точного определения признаков специального субъекта, правильной их классификации зависит квалификация преступного деяния, определение круга лиц, виновных в совершении преступления, мера назначаемого судом наказания.

Ключевые слова: специальный субъект преступления, признаки специального субъекта преступления, классификация, должностное лицо, повторность, соучастие.